

К. Г. Сердюков,

*к. е. н., доцент, завідувачий кафедрою економіки та оцінки майна підприємств,
Харківський національний економічний університет*

В. В. Гой,

аспірант, Харківський національний економічний університет

ПРОТИПРАВНІ БАНКРУТСТВА ЯК ЕЛЕМЕНТ ТІНЬОВОГО ІНСТИТУТУ НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ

K. Serdiukov,

PhD in economics, associate professor,

Head of the Department of Economy and Property Assessment of Enterprises, Kharkiv National Economic University

V. Goi,

post-graduate student, Kharkiv National Economic University

THE ILLEGAL BANKRUPTCIES AS PART OF THE SHADOW INSTITUTE OF INSOLVENCY

У статті розглядаються особливості протиправних банкрутств підприємств в Україні як неоднозначне і суперечливе явище. Визначено місце протиправних банкрутств у складі тіньової економічної системи. Автор наводить приклади схем, які зазвичай використовуються для організації протиправних банкрутств, запропоновано удосконалити інститут банкрутства в Україні з метою запобігання подібного роду банкрутств.

The article discusses the features of illegal bankruptcy of enterprises in Ukraine as ambiguous and contradictory phenomenon. Defined the place of illegal bankruptcies in the shadow of the economic system. Also the author gives examples of schemes that are commonly used to organize of illegal bankruptcies and proposed to improve the Institute of bankruptcy in Ukraine in order to prevent such types of bankruptcies.

Ключові слова: банкрутство, протиправне банкрутство, тіньова економіка, великий матеріальний збиток, криза, платоспроможність, антикризове фінансове управління.

Key words: bankruptcy, illegal bankruptcy, shadow economy, great property damage, crisis, solvency, financial crisis management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

На сьогодні банкрутство підприємств в Україні сприймається в суспільстві неоднозначно. Оскільки, з одного боку, банкрутство є засобом усунення збиткових підприємств, які в подальшому не спроможні здійснювати свою виробничо-господарську діяльність, а з другого боку, в кожному конкретному випадку банкрутство підприємства, безумовно, стає трагедією для його власників, працівників, які втрачають робочі місця, партнерів по бізнесу, які в разі визнання підприємства банкрутом навряд чи зможуть повернути його заборгованість перед ними. До того ж, це стає проблемою і для держави, яка в данному випадку втрачає платників податків, що негативно позначається на її фінансових можливостях та виконанні покладених на неї функцій.

Крім того, банкрутство особливо небезпечних підприємств може мати негативні соціально-екологічні наслідки. Вони зумовлені заподіянням шкоди життю та здоров'ю громадян, їх майну та навколишньому природному середовищу. А банкрутство великих, так званих містоутворюючих, підприємств, які мають стратегічне значення для країни, знижує економічний потенціал країни та негативно позначається на рівні розвитку регіону, де вони розташовані. Останнім часом в Україні зростає кількість фіктивних банкрутств, практика застосування яких уже певний час

використовується в Росії, на сьогодні вони набувають все більшого розповсюдження в Україні. Фіктивне банкрутство здійснюється шляхом прямого обману та введення в оману кредиторів з метою доведення до банкрутства платоспроможного підприємства. Однією з цілей таких дій є перерозподіл прав власності шляхом приховування або передачі майна боржника підконтрольним чи спорідненим особам. Навмисне доведення до банкрутства також направлено на переділ власності. Однак якщо легальна зміна власника відбувається з урахуванням критерію суспільної ефективності, то навмисне банкрутство завдає шкоди інтересам суспільства в особі кредиторів підприємства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемі дослідження банкрутства та антикризового управління присвячено праці багатьох вітчизняних та зарубіжних спеціалістів, серед яких: С. Беляєв, Р. Біловал, Т. Білоконь, А. Гордєєва, Н. Григор'єва, Ю. Зайченко, Л. Лігоненко, К. Мараховська та інші.

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

У роботах, присвячених проблемам тіньової економіки, питання протиправних банкрутств розглядаються рідко.

Незважаючи на те, що, на думку практиків, подібні банкрутства є однією з найбільш нагальних проблем у розвитку інституту банкрутства України, в економічній літературі рівень інтересу до цієї теми залишається на всьому низькому рівні. Поряд з цим потребують подальшого вивчення основні чинники фінансової неспроможності підприємств України в умовах світової фінансової кризи.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є протиправні банкрутства як елемент тіншової інституту неплатоспроможності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Поняття банкрутства органічно притаманне сучасним ринковим відносинам. Воно характеризує неспроможність суб'єкта господарювання задовольнити вимоги кредиторів щодо оплати товарів, робіт, послуг, а також забезпечити обов'язкові платежі в бюджет і позабюджетні фонди.

Згідно із Законом "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом", банкрутство — визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедур санації та мирової угоди і погасити грошові вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури [1].

У сучасній Україні після набрання чинності Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" стали широко розповсюджуватися нові види правопорушень у сфері банкрутства: кримінальні банкрутства — злочини, які полягають у навмисному доведенні підприємства до банкрутства та проступки в сфері банкрутства, — це всі інші правопорушення в сфері банкрутства, не визнані злочинами (приховування стійкої фінансової неспроможності, незаконні дії у разі банкрутства, фіктивне банкрутство).

Норми українського законодавства, пов'язані з питаннями протиправних банкрутств, розвивалися значно повільніше, ніж інститут банкрутства в цілому.

Протиправні банкрутства належать до відносин у сфері економічної діяльності, тому доцільно звернутися до економічних аспектів цього явища. Однозначно відповісти на питання про місце протиправних банкрутств в економічній системі складно. Причина полягає в тому, що в наведених класифікаціях [8, с. 13—14; 9, с. 126] критерії віднесення тієї чи іншої діяльності до того чи іншого сегмента неформальної та (або) тіншової економіки, на наш погляд, не досить чіткі.

Альтернативним підходом до визначення структури неформальної та (або) тіншової економіки є підхід В. В. Радаєва [10, с. 40], який обумовлений чіткістю критеріїв при виділенні сегментів тіншової економіки. Найбільш широким поняттям в даному випадку виступає неформальна економіка. За критерієм "ступінь легальності економічних дій", виділяються: правова економіка, позаправова економіка, напівправова економіка і нелегальна (чи кримінальна) економіка.

Правовий сегмент тіншової економіки визначається як економічна діяльність, що не фіксується у звітності та договорах, але в той же час не порушує ні діючих законів, ні прав інших господарських агентів ("білі ринки"). Прикладом такої діяльності є натуральне виробництво домашніх господарств.

Позаправова економіка розглядається як економічна діяльність, що не переступає рамки чинного законодавства, оскільки перебуває у нерегламентованих законом зонах, але при цьому систематично порушує права інших господарських агентів ("рожеві ринки"). Серед її прикладів деякі порушення, пов'язані з екологічною безпекою, лобювання на користь окремих господарських суб'єктів.

Напівправова економіка являє собою економічну діяльність, цілі якої відповідають законодавству, але періодично виходить за його межі ("сірі ринки"). Її приклади: ухилення від сплати податків, робота без патенту та ліцензії і т. д.

Нелегальна, кримінальна економіка виступає як економічна діяльність, заборонена законом, систематично його порушує ("чорні ринки"). Її приклади: наркобізнес, незаконна торгівля зброєю, рекет і т. д.

Ця класифікація багато в чому повторює попередні, добре відомі класифікації, незважаючи на введення четвертого сегмента — позаправова економіка. В цій класифікації

критерії виділення сегментів чітко конкретизовані. Сірі і чорні ринки, діяльність на яких переслідуються законом, В.В. Радаєв відносить до тіншової економіки. Остання ділиться на дві частини: легальну економіку за своїми цілями і змістом, але пов'язану з періодичними порушеннями закону щодо характеру коштів, які використовуються, і кримінальну економіку, пов'язану зі свідомими порушеннями закону як за коштами, так і за цілями діяльності.

Спільною ознакою правопорушень "фіктивне банкрутство", "доведення до банкрутства", "приховування стійкої фінансової неспроможності" і "незаконні дії у разі банкрутства" є їх суб'єктивна сторона, яка характеризується прямим умислом: особа, яка скоює злочин, усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачає їх суспільно небезпечні наслідки і бажає їх настання.

Метою ініціаторів таких правопорушень є отримання доходу за рахунок порушення цивільних прав кредиторів, найманих робітників та інтересів держави. Виходячи з цього, такі правопорушення являють собою елемент тіншової економіки в її кримінальній частині, поряд з такими явищами, як незаконна торгівля зброєю, рекет і т. д.

Подібна характеристика протиправних банкрутств підкреслює значну соціальну небезпеку даного явища, що порушує такі важливі ринкові принципи, як добросовісність і заборона кримінальних форм поведінки в економічній діяльності.

У зв'язку зі складністю проблеми, в Україні існують різні підходи до визначення цілей використання процедур банкрутства в господарській практиці. На нашу думку, найбільш адекватними потребами практики сучасного господарювання в Україні є напрями використання інституту банкрутства, визначені в газеті "Бізнес", де банкрутство в Україні розглядається: як спосіб мінімізації податків; з метою повернення боргу; як інструмент зміни власників; з метою "консервації" власності та з метою так званої "рубки хвостів" [2, с. 17].

У умовах великого розміру дебіторської та кредиторської заборгованості між підприємствами в Україні на перше місце виступає таке використання процедур банкрутства, як повернення боргу. Оскільки інколи підприємства-боржники, навіть маючи гроші, не "поспішають" повертати їх кредиторам, то справа про банкрутство змушує їх задовольнити вимоги кредиторів одразу, адже сама процедура банкрутства супроводжується обов'язковою публікацією в друкованих органах оголошення про банкрутство підприємства [6, с. 413]. Таке повідомлення може значно зашкодити іміджу фірми або навіть стати причиною її кризового стану через масове подання заяв від усіх інших кредиторів.

Значний розмір податкового навантаження на підприємства в Україні змушує їх використовувати процедури банкрутства з метою мінімізації величини податків. Даний напрям використання інституту банкрутства пов'язаний з тим, що банкрутство боржника, згідно з чинним законодавством, дозволяє кредитору зменшити базу оподаткування (валовий дохід) на суму грошових зобов'язань боржника перед кредитором, якщо кредитор звернувся в господарський суд і було винесено постанову про визнання боржника банкрутом та відкрито ліквідаційну процедуру.

В Україні особливою актуальністю в останні роки набуває використання інституту банкрутства як інструменту зміни власників. При порушенні справи про банкрутство вирішальне значення у прийнятті рішення стосовно застосування щодо боржника певних судових процедур має комітет кредиторів, який може приймати рішення щодо звернення до арбітражного суду про припинення повноважень арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора) та про призначення нового, кандидатуру якого вони мають право запропонувати [6, с. 141]. Тобто окремий кредитор, який має свого представника у раді кредиторів, може викупити всі боргові зобов'язання підприємства, що дозволяє йому отримати його основні активи.

Крім того, в рамках даного аспекту використання інституту банкрутства з метою зміни власника, банкрутство державного підприємства може також ініціюватися з метою його "недорогої" приватизації.

Інститут банкрутства в Україні також може використовуватися з метою "консервації" власності. У даному випадку, якщо керівництво або працівники не "бажають" приватизації підприємства, заяву про порушення справи про банкрутство згідно із Законом України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкру-

том" може подати і сам боржник, ініціюючи тим самим порушення провадження у справі про банкрутство [3, с. 31]. При цьому може бути винесена ухвала про зупинення процесу приватизації до припинення провадження у справі про банкрутство підприємства. Тобто процес приватизації може призупинитися на невизначений час.

Аналіз судово-слідчої практики свідчить про те, що найчастіше при банкрутстві реалізуються схеми, які передбачають акумулювання всіх пасивів на підприємстві-боржнику з метою збільшення його неплатоспроможності та виведення його активів на новостворене підприємство ще до початку процедури банкрутства. Дані схеми реалізуються, як правило, такими шляхами:

1. Передача майна підприємства-боржника в статутні капітали новостворених юридичних осіб в обмін на отримання неадекватної частки участі (акцій) в них. При цьому вартість майна, що передається в статутний капітал нових юридичних осіб, може значно занижуватися відносно його реальної ринкової вартості.

2. Погашення заборгованості за будь-якими зобов'язаннями перед конкретним кредитором, де розмір вимог кредитора значно завищений у порівнянні з основним боргом. У цьому разі заборгованість збільшується за рахунок сплати штрафних санкцій, відшкодування збитків.

3. Укладення договорів про надання послуг нематеріального характеру (маркетингових, консалтингових, юридичних тощо). Умови укладеного договору можуть не відповідати фактичній вартості наданих послуг.

4. Безоплатна передача майна у вигляді надання допомоги, дарування.

5. Прямий продаж майна підприємства-боржника за заниженою ціною або його обмін на інше майно, вартість якого завищена, або на майно, що не представляє інтересу для господарської діяльності цього підприємства.

6. Прийняття хибних управлінських рішень у сфері управління виробництвом, які негативно відображаються на фінансовому стані підприємства.

7. Приховування боржником реальної до стягнення дебіторської заборгованості, що дає можливість зробити розрахунки з кредиторами, майна або інформації про майно підприємства та ін.

Зловживання з боку кредиторів полягають у тому, що вони прагнуть не одержати борг, а незаконно перехопити управління бізнесом боржника чи незаконно довести його до банкрутства для того, щоб за невинуватою низькою ціною скупити його активи, тобто прагнуть до переділу власності. Суспільна небезпека цих дій полягає в тому, що вони знижують інвестиційну активність у державі, оскільки інвестиції можуть бути незаконно захоплені.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗРОБОК

Через непрозорість цілого ряду процедур банкрутства воно може використовуватися як дуже зручний інструмент для різних махінацій і зловживань.

З економічної точки зору протиправні банкрутства можуть бути визначені як елемент тіньової економіки в її кримінальній частині, тобто економічна діяльність, пов'язана з навмисним порушенням закону, що дозволяє розглядати їх як частину тіньового інституту банкрутства.

У результаті дослідження протиправних банкрутств, було розглянуто схеми їх реалізації як під виглядом легальних операцій, так і прямих порушення законодавства.

Попри неоднозначність і суперечливість явища банкрутства в Україні, необхідно розуміти, що банкрутство є нормальною процедурою, спрямованою на відновлення платоспроможності боржника або його ліквідації в разі неможливості подальшої діяльності. Проте наявність в Україні значної кількості збиткових підприємств унеможливорює використання повною мірою процедур банкрутства.

Одним із шляхів зменшення популярності протиправних банкрутств в Україні має стати вдосконалення методики виявлення таких банкрутств і обов'язковість її "поголовного" застосування на практиці при відкритті судового провадження у справі про банкрутство.

Література:

1. Закон України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" від 30 червня 1999 р. № 784-XIV // Офіційний сайт Законодавство України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.zakon1.rada.gov.ua

2. Беляєв С., Семир'янов Д. Банкрутство як спосіб ліквідації підприємства та приховування доказів протиправних дій: адміністративно-правовий аспект // Право України, — № 5. — 2009 р. — С. 16—18.

3. Гега П.Т. Деякі особливості банкрутства в Україні та недоліки правового регулювання // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). — 2010. — № 10. — С. 30—33.

4. Гега П.Т. Порівняльний аналіз інституту банкрутства (окремі країни світу та Україна) // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). — 2011. — № 9. — С. 128—138.

5. Дмитренко А.І. Діагностика ймовірності банкрутства підприємств та формування антикризових програм їх діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 "Економіка, організація і управління підприємствами" / А.І. Дмитренко. — К., 2004. — 19 с.

6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. — 3-тє вид., перероб. та доп. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. — К., 2009. — С. 542.

7. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій / Л.О. Лігоненко. — К.: КНТЕУ, 2009. — 580 с.

8. Львова Н.А. Преднамеренное банкротство: генезис и содержание // Актуальные проблемы экономической науки: Сб. науч. статей докторантов и аспирантов экономического факультета С.-Петербург. гос. ун-та / Под ред. О.Н. Мисько. — СПб.: ОЦЭИМ, 2005. — № 3. — С. 13—16.

9. Тенева экономика. Экономические, социальные и правовые аспекты / Под ред. В.О. Исправникова, В.В. Куликова. — М.: Институт труда Министерства труда РФ, 1996. — 116 с.

10. Радаев В.В. Неформальная экономика и внеконтрактные отношения в российском бизнесе // Неформальная экономика. Россия и мир / Под ред. Т. Шанина. — М.: Логос, 1999. — С. 35—60.

References:

1. The official site of Verkhovna Rada of Ukraine (2013), "On Restoring a Debtor's Solvency or Recognizing It Bankrupt", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2343-12> (Accessed 14 September 2013).

2. Beliaiev, S. and Semir'ianov, D. (2009), "Bankruptcy as a way of liquidation or hide evidence of illegal acts: administrative and legal aspects", *Pravo Ukrainy*, vol. 5, pp. 16-18.

3. Heha, P.T. (2010), "Some features of bankruptcy in Ukraine and disadvantages of regulation", *Borot'ba z orhanizovanoi zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka)*, vol. 10, pp. 30-33.

4. Heha, P.T. (2011), "Comparative analysis of the institution of bankruptcy (some countries and Ukraine)", *Borot'ba z orhanizovanoi zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka)*, vol. 9, pp. 128-138.

5. Dmytrenko, A.I. (2004), "Determination of enterprises' bankruptcy possibility and forming anticrisis programs of their functioning", Ph.D. Thesis, Economics, organization and management of enterprises, Kyiv National Economic University, Kyiv, Ukraine.

6. Mel'nyk, M.I. and Khavroniuka, M.I. (2009), *Naukovo-praktychnyj komentar Kryminal'noho kodeksu Ukrainy [Scientific and Practical Commentary of the Criminal Code of Ukraine]*, 3rd ed, Kyiv, Ukraine.

7. Lihonenko, L.O. (2009) *Antykryzove upravlinnia pidpriemstvom: teoretyko-metodolohichni zasady ta praktychnyj instrumentarij [Crisis management: theoretical and methodological principles and practical tools]*, KNTU, Kyiv, Ukraine.

8. L'vova, N.A. (2005), "Deliberate bankruptcy: Genesis and its contents", *Aktual'nye problemy jekonomicheskoi nauki: Sbornik nauchnih statej doktorantov i aspirantov jekonomicheskogo fakul'teta Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta*, vol. 3, pp. 13-16.

9. Ispravnikova, V.O. and Kulikova, V.V. (1996), *Tenevaya ekonomika. Ekonomicheskie, sotsial'nye i pravovye aspekty [The shadow economy. Economic, social and legal aspects]*, Institut truda Ministerstva truda RF, Moskva, Rossiiskaya Federatsiya.

10. Radaev, V.V. (1999), *Neformal'naya ekonomika i vnekontraktnye otnosheniya v rossiiskom biznese [The informal economy or extra-Russian business relations]*, Logos, Moskva, Rossiiskaya Federatsiya.

Стаття надійшла до редакції 28.08.2013 р.